
*О.О. Даниленко,
здобувач Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України*

ІНТЕРПОЛЯЦІЯ СИМУЛЯКРІВ У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТРАНСРЕАЛЬНОГО СВІТУ КУЛЬТУРИ

Осмилення трансформаційних змін, пов'язаних зі вступом сучасного світу в нову еру – еру глобальної фінансово-економічної, капіталогосподарської цивілізації, поєднаної з Інтернет технологіями інформаційно-мережевого, віртуально-гіпертекстуального суспільства, спонукають до визначення й оновлення духовних орієнтирів буття людини і перегляду специфіки ключових засад суспільних відносин, в яких вона перебуває.

Ситуація сучасної культури, сплетеної інформаційною сіткою Інтернет-галактики і тотальністю духу грошово-вартісних відносин як нового універсуму, нової сфери самовизначення людини, на думку багатьох дослідників (серед яких Ж.Бодрійяр, Р.Барт, М.Бланшо, І.Валлерстайн, Ж.-Ф. Ліотар, Ю.Крістева, Г.Косіков, У.Макбрайт, Г.Маркузе, Т.Мосенцева, М.Кастельс, Ж.Лакан, В.Подорога, О.Тоффлер, М.Ямпольський та ін.), позначена, з одного боку, посиленням егоїстичного-споживацького ставлення людини до світу, зростанням штучних утворень (симулякрів), нинішнього гіпермедійного, товарно-грошового буття; нестійкістю псевдокультури “прибутку і споживання”, нівеляцією будь-яких універсальностей, а з іншого – пошуком нових духовних підвалин соціального співіснування з прийняттям і визнанням простору мережевого соціуму і грошей як особливої реальності, котра породжує нову духовність, а також інакшість свідомості “нового стану” західної цивілізації.

Небайдужим до новітніх тенденцій і долі сучасного стану розвитку західноєвропейської цивілізації є видатний французький філософ, соціолог Ж.Бодрійяр. Дослідницькі інтенції автора, відтворені у працях “Система речей” (1968), “Прозорість зла” (1990), “Симулякри і симуляція” (1993) побудовані на засадах постструктуралістської версії семіології, яка детермінує всі вектори філософування мислителя.

Залучаючи здобутки конотативної семіології Р.Барта, мислитель осмислює явища соціальної реальності (рекламу, ідеологію, міф), феномени побуту (одягу, меблювання), мистецтва (кіно, архітектуру) з позицій їхнього буття у знаковій системі означеного/означальника, денотату/конотату, синтагми/системи. Зокрема, у методологічно наближеній до бартівських праць (“Міфологій”, “Системи моди”) праці Ж.Бодрійяра “Системі речей” автор висловлює інтуїцію переживання поступового зникнення природності світу, даного нам у соціальному досвіді, інтенцію тотального “зараження” соціальної реальності “несправжніми”, викривленими, конотативно-вторинними, ідеологічними смислами. Вони, на думку мислителя, утворюють особливий світ симулякрів.

Мислитель констатує руйнацію універсуму предметного (первинно-референтного) значення у світі соціального смислу сьогодення, стирання будь-яких стійких референцій і денотатів, завдяки чому здійснюється “міфологізація світу”, яку використовують як ідеологічне виправдовування, “алібі” для своїх власних ціннісних значень представники політико-економічних структур.

Референційному значенню імені, тобто чіткому предмету (класу предметів), який позначається даним іменем, і смислового значенню (концепту, конотату) як сукупності суттєвих ознак, що характеризують предмет (клас предметів) автор протиставляє особливі соціокультурні, семіологічні реальності – симулякри. Буття “референційної непрозорості” Р.Карнапа, У.Куайна, за Ж.Бодрійяром, заступає небуття “прозорості зла” симулякрів сучасності.

У філософії Ж.Бодрійяра симулякри постають сферою “третього смислу”, що прагнуть набути онтологічного статусу. Симулякр (лат. Simulacrum – подібність, видимість) постає цариною штучного буття плинних речей світу. Маючи знакову природу, вони позбавлені референтів і відтворюють образ об’єктів поза їхніх субстанційних властивостей. Слугуючи заміниками реальних предметів, вони підмінюють “справжню природність”, предметність, “штучною наявністю”, одночасно стираючи відмінність і започатковуючи розрив між реальним і уявним.

Симулякр, натуралізуючи ідеологічні значення, “ідоли пізнання”, копії, закриває фактичну “справжність”, віддаляючись від оригінала-першообразу і речей. Симулякр допомагає людині оволодіти реальністю, але, знищуючи самототожність референтної свідомості, руйнує її і усталеність реальності. Реалізм референту замінює номіналізм симулякру.

Отже, ера симуляції відкривається як історія втрачених референцій, які переходять будь-які усталені межі, набуваючи іртрансферентності. У такому світі все переходить у свою протилежність: істина більше не є ані істиною, відображеною у дзеркалі, ані істинною паноптичної системи і погляду, а маніпуляційною істиною театру кривого задзеркалля симулятивної гіперреальності.

Рух симулякрів набуває ознак тотальності, всюдисущності, перетворюючись на процесію симулякрів. Апофеоз процесії симуляції позначений передуванням подібностей (копій) власним образами, втратою будь-яких стійкостей і ідентичностей, відображається у метафорі “орбітальне передує ядерному”. “Територія більше не передує карті і не переживає її. Відтепер сама карта передує території, – процесія симулякрів – саме вона породжує територію” [1, 17], – наголошує Бодрійяр. “Сам собі чужий”, світ симуляції, вдаючи те, чого немає, породжує моделі без першопричини і без реальності, особливий світ над-реального – гіперреальний світ, у задзеркалля якого занурений некапіталістичний соціум споживання.

У праці “Символічний обмін та смерть” мислитель характеризує історичну схему “трьох порядків” симулякрів, які змінюють один іншого в новоєвропейській цивілізації – від епохи Відродження до наших часів: “підробка – виробництво – симуляція”. Симулякр першого порядку діє на основі природного закону цінності, симулякр другого порядку – ринкового закону вартості, симулякр третього порядку – на підставі структурного закону цінності, який виявляє себе через кібернетичну модель гіперреального контролю.

На думку Ж.Бодрійяра, з часу Відродження послідовно змінювались три порядки симулякрів: “підробка” – з часу ренесансу до класичної епохи; час промислової революції позначений симулякрами виробництва; симуляція нинішнього часу позначена знаковими симулякрами, що регламентуються кодами. Як твердить мислитель, “симулякр-підробка”, а також феномен моди народжується одночасно з Відродженням, коли феодальний лад деформується ладом буржуазним і виникає відкрите змагання в знаках відмінності. У кастовому чи становому суспільстві (стародавніх часів і середніх віків) мода відсутня, оскільки людина чітко закріплена за своїм місцем у соціальній структурі, міжкласові переходи соціальної мобільності майже відсутні.

Класична епоха знаменує початок театральності, яка охоплює всі форми соціального життя й мистецтва. Цим відкривається шлях до незвичних поєднань, різних варіантів гри й підробки. Сучасність охоплює деміургічний задум позбавитися від природної субстанції речей, замінивши її субстанцією синтетичною, універсальною речовиною (пластмасою).

Моделями для симулякрів першого порядку стають підробки моди, наприклад, імітація дорогоцінних металів на сукнях чи архітектурних елементах (тобто, штучне у фрагментах будівлі – імітація природності), другого – імітація серійних, ідентичних один одному виробничих промислових виробів), у сучасності симулятивність підробок проникає у знакову-символічну сферу (сферу особистісних оповідей, реклами тощо), сферу діяльності людини (наприклад, симуляція вчинків, і лише їх декларація).

Філософські інтенції мислителя виносять “за дужки” основоположення історичистської методології в історії філософії як уособлення процесуального, лінійного зв'язку між минулим і майбутнім, закономірної детермінованості історичних подій, осмислення періодів великих тривалостей, вводячи новітні історико-філософські конструкти симулякру, які мають інтертекстуальну і нелінійну природу. “Симулякр – це не що інше, як особливий ефект часу, коли він втрачає свій лінійний характер, починаючи згортатись у петлі і надавати нам не реальні, а химерні смислові краплини” [1, 52]. Отже, симулякр починає занурюватись у знаково-символічну реальність, нарративно-текстуальний універсум, змінюючи його лінійну спрямованість.

Маючи статус особливого сюжету в історії інтертексту, симулякр виявляє байдужість до денотату, втрату довіри до референції, розчиняючись в імітативній серійності підробки. Деконструюючи знак, інтертекстуальна симулятивність звільняє “множинний” означник від референтного повідомлення у смислового розсіюванні.

Симулятивний інтертекст має суперечливу сутність. З одного боку, він є способом варіативного співвідношення текстуальних фрагментів поза їхньою уніфікацією у структурно-змістовній єдності, постає особливим полілінійно-цитатним, “динамічним” різновидом співіснування “нетотожного”; “інтер-простором”, що постає як погранична ситуація і місце зародження унікального культурного досвіду. Такий нескінченний текст параграми означування, інтер-простір проміжку постає текстуальною нормою, топологічним виміром мовного моделювання і прогнозування нарративних варіацій, нових політекстуальних просторів конотацій, що неминуче має продукувати текстуальні відмінності. У такому ракурсі симулятивний інтертекст є “подією”, тривалістю переструктурування текстуального-смислового архіву у бутті “транс-явищ”.

З іншого боку, здійснюючи транспозицію “зрушення” предметних значень, симулятивний інтертекст стає простором мовного “незнаходження” референта у множинності дискурсів. Відкритість, багатовимірність текстуального буття трансформує “простір смислородження, водночас занурюючись у референтно-онтологічну безпідставність, стирання референта. Безмежне відсилання до вторинних значень, ідеологічних конотацій, численних референцій здійснює трансреферентність, “ексцес” референції ір-транс-симулятивне розсіювання. Інакше кажучи, здійснює безмежне незнаходження референту й перехід будь-яких смислових меж.

Така практика, водночас, трансформує нарративно-текстуальну диспозицію “автор-читач”. Відтепер, на думку Ж.Бодрійяра, ані автор, ані читач не постають власниками “привілейованої свідомості”, котра фокусує смисли тексту, надаючи йому єдність і завершеність.

Здійснюючи екс-термінацію, руйнування і стирання будь-яких референційних меж знакової реальності, симулякр утверджує “стадію повної відносності, всезагальної підстановки, комбінаторики і симуляції” [1, 52]. Інакше кажучи, всі знаки нині обмінюються один на іншого, але не означають нічого реального. Ж.Бодрійяр пише: “У нас тепер насправді царство повної свободи – всезагальної ні-до-чого-не-прив’язаності, нікому-не-зобов’язаності, ні-в-що-невіри. Детермінованість померла – тепер нашою царицею є недетермінованість” [1, 52]. Такі соціально-історичні мутації, вважає філософ, простежуються в усьому: здійснюється взаємна підстановка красивого потворним у моді, лівих і правих – у політиці, правди і брехні – у мас-медіа, природи культурою – у побуті.

Отже, гіперреальна логіка ґрунтується на домінуючому ефекті коду, який апелює до принципів нейтралізації референції, нерозрізненості адресата й адресанта, детериторізації смислу і тотальній імплузії – прагненню абсолютизації підробної штучності. “Мистецтво тепер повсюди, оскільки у самому серці реальності тепер – удаваність. Отже, мистецтво є мертвим, оскільки вмерла не лише його критична трансцендентність, а й сама його реальність” [1, 154]. Іншою ознакою сучасності Ж.Бодрійяр вважає екс-термінацію, трансміни (“трансмутації”), що, стираючи всі усталеності, будь-яку тотожність,

цілісність, референтність, йдучи “через”, “крізь” межі, руйнуючи зв’язки, анулюють синтез, утверджуючи апофеоз трансгресії.

Трансгресія – це одне з ключових понять постструктуралізму, яке фіксує феномен переходу неперехідної межі, і, насамперед, межі між можливим і неможливим. На думку М.Фуко, трансгресія – це жест, який апелює до межі, прорив, подолання нездоланної межі. Проте, людина, яка одвічно прагне подолати саму себе, не зупиняється на визначеній межі. Як твердить М.Бланшо, трансгресивний крок є “рішенням”, що виражає неможливість людини зупинитись, і, прориваючись за межі буденних реалій життя, здійснює вихід до Абсолюту.

Сутнісним моментом трансгресивного переходу в постструктуралістській версії постає те, що він порушує лінійність процесу смислового означування оповіді. Трансгресивний акт – це те, що, поза спрямованістю, трансгресивний горизонт постає можливістю, яка виявляється після здійснення всіх можливостей. Такий досвід є досвідом-межею, “схрещенням різних версій еволюції”, “схрещенням фігур буття тексту”, що можна вважати аналогічним біфуркаційному розгалуженню у синергетиці.

Така детериторіююча (позбавлення власного стійкого територіального смислового місця, цілісності) риса сьогодення у постструктуралістському прочитанні створює феномен трансестетичного, трансполітичного, транссексуального, трансреференційного тощо. “Відриваючи від коріння” природної основи, вони трансформують соціальну систему. Інакше кажучи, усе дане від природи змінюється: обличчя, стать, дата народження, лінійна текстуальність. Наприклад, мистецтво виходить за межі діалектики форми і змісту, набуваючи ознак колажу й еkleктики “без обличчя”. Знаково-символічна реальність конструюється з образів без смислу, сліду, і навіть “тіні значення”. Образом задзеркала гіперреальної трансполітичної реальності, що виходить за межі політичної відповідальності, стає тероризм тощо.

Природність людини замінена пластикою. Сама природа підмінена непорушним артефактом, штучним позациклічним витвором, що не знає зносу – пластмасою. Образом-моделлю світу, на думку мислителя, можна вважати образ нескінченного ксерокопіювання, міжособистісних стосунків – варіативність динамічної підміни Іншого. У світі меркантилізації, де все може бути оцінене як товар, для людини виникає загроза стати байдужим еквівалентом машинного автомату, роботу, який постійно має доводити, що він живе.

У феєрії моди товар позбавляється свого лінійного характеру, в її знаках немає більше жодної внутрішньої детермінованості, вони набувають свободи безмежних підстановок і підробок. Сутнісне самовизначення особистості заступає симулятивна псевдоподібність серійної моди. Перебуваючи у царині контамінації, далекої від взірця, мода стає стадією чистої спекуляції у сфері знаків, в якій відсутній будь-який імператив когерентності й референтності. У пристрасті до штучного середовища моди ключовим постає питання: як може здійснити себе особистість у час симулякрів?

За таких умов головною тональністю функціональної системи симуляції виявляється меланхолія. Меланхолія – це якість, властива способу зникнення смислу, способу випаровування смислу в симулятивних системах. “Смислу вже немає на що сподіватись. Смисл підвладний смерті”, – констатує філософ [3, 230].

У кібернетичному дисконтинуальному світі здійснюється нівеляція цінності особистісної ідентичності. У світі реверсії й імплзії як внутрішньому насильстві стосовно цілісності, “ідентичність щохвилино розпадається, забувається Богом” [1, 284]. Таке згасання оригінальної ідентичності й особистісної референтності робить можливим загальний закон еквівалентності, який діє у виробництві. Ж.Бодрійяр зазначає: “Немає більше ні “самості”, “ні самого суб’єкта”, ні, значить, іншого самості, відчуженого у власному сенсі слова. Є лише споживання у всесвіті знаку” [5, 241]. Такий образ особистості заступає синтетичний, кібернетично-функціональний працівник. Мрія про власну подобу підмінює природність статевого розмноження клонуванням, серійним

відтворюванням, що блокує можливість народження, дарування життя. Клонування постає моделлю появи життя, яка вільна від особистісної референційної прив'язки й особистісних “інвестицій”.

В енергії розриву суспільства споживання зникає, на думку автора, будь-яка аксіологічна значущість, смислова універсальність, цінність. У філософії антиметафізичної настанови виникає образ “нової метафізики” – “метафізика розщеплення і тріщини” [3, 124], новий есхатологічний принцип руйнування зв'язків. Як підсумок, філософ відзначає: “Страшний суд відбувається – у нас на очах. Апокаліпсис здійснюється вже сьогодні” [2, 169]. У ситуації постмодерну як постапокалітичному стані більше немає трансцендентності, відсутня навіть фетишистська трансцендентність товару, існує лише іманентність у системі симулякрів.

Автор констатує зникнення щирості, довіри, “рефлексії” щодо самого себе у міжособистісних стосунках, які одвічно були принципами єдності й соборності між людьми.

У час інформаційно-знакових симулякрів здійснюється забруднення особистісного досвіду, контамінація самосприйняття. У сучасній системі світосприйняття людини зникає образ дзеркала й вікна. Загальновідомо, що символічний образ дзеркала мав значення відображення рис особистості, рефлексійного становлення її індивідуальної свідомості, а символ вікна відповідає за зв'язок людини із зовнішнім світом, її світовідчуття. Нині, підсумовує автор, людина більше не стикається зі своїм Я-образом, у неї зникає прагнення створити неповторне, унікальне “обличчя”. Проте, у соціальному просторі з'явилась вітрина – геометричне місце споживання, в якому сама людина і її тінь не відображаються, але у ній вона здійснює споживацьке споглядання численних предметів.

Взірцем мистецтва стає кітч – сукупність нікчемних предметів, прикрашених підробок, штучних масок, елективних копії. Його можна віднайти усюди: як у деталях предмету, так і у великому описі (штучних квітах, фото, живописі тощо). Для нього характерним є бідність предметного (реального) значення і надмірність алегоричних, конотативних ознак, які лише імітують значення. У ньому відсутнє “внутрішнє світло” краси й гармонії. У новому естетичному законі злиття жанрів, мистецтво розчиняється, твердить Ж.Бодрійяр, не у величній ідеалізації єдності форми і змісту, а в “естетиці буденності”, новій трансестетиці банальності [4, 22].

Естетиці краси й оригінальності кітч протиставляє свою естетику симуляції, мистецтво маніпуляції і компіляції. Нівелюється роль ключового естетичного принципу – калокагативності. Краса не є більше наслідком гармонійного поєднання моральних якостей, найвищих морально-етичних принципів духовності з прекрасною зовнішністю. Вона, на думку філософа, підмінюється симулякром “примарної краси”.

У збайдужілому суспільстві споживання виникає глибока двусмисленість феномену турботи. Саме поняття “турбота” набуває подвійного значення: з одного боку, смисл є пов'язаним зі словом “турботливість” – турбуватися про когось, по-материнські піклуватися, дарувати себе, з іншого – смисл пов'язаний зі словом вимога, “вимога відповіді”, “вимогливість”, реквізіція. Цей сенс більш очевидний у сучасному значенні “вимагати цифри”, факти, повертаючи у свій бік. Це цілковита протилежність турботи. Така літургія турботливості інституціональзовного апарата турботи споживання, вважає автор, постає політичною стратегією неформальної інтеграції й контролю. Вона діє через турботу видимості, здійснюючи контроль над мотиваціями, завдяки якій “віднаходиться терористична основа всієї такої турботи” [6, 213]. Такий “тероризм турботи” виявляється завжди алібі, виправданням для реального примусу у дискурсі політичної байдужості.

Існуючий “культ щирості” знаменує кризу довіри у комунікативних стосунках. Приховуючи цинізм і лицемірство, “нав'язлива щирість” репресивно знищує культуру спілкування і будь-яке прагнення пізнати світ Іншого.

Зникає діалектичний спосіб вирішення соціальних суперечностей у їх синтезі. “Процеси розвитку сучасного суспільства за всієї його конфліктності, – наголошує

Ж.Бодрийяр, – відбуваються вже не діалектично, а катастрофічно” [5, 20]. За словами автора, діалектика була способом мислення й становлення речей на стадії симулякрів першого і другого порядків, які ще зберігали зв’язок із речами і їх ідентичністю. Проте, на третій стадії, логіка ідентичності й подібності змінюється логікою відмінності і конотативного означування. У цілому, принцип діалектики добра і зла заступає принцип автономії зла.

Отже, в безодні логіки іртрансрефренційної процесії симулякрів задзеркалля гіперреальності, в логіці відмінностей кожен шукає своє обличчя. Проте, “бути самим собою стає ефемерним досягненням” [4, 38], – підсумовує філософ. З появою можливостей відтворення серійних можливих двох чи n- ідентичних об’єктів, відношення між ними стає вже не відношенням оригінала й підробки, не аналогії і відображення, а еквівалентності, нерозрізнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Жан Бодрийяр*. Символический обмен и смерть. – М., 2000.
2. *Jean Baudrillard*. L’illusion de la fin. – Galilie, 1992.
3. *Жан Бодрийяр*. Симулякри і симуляція. – К., 2004.
4. *Жан Бодрийяр*. Прозрачність зла. – М., 2000.
5. *Жан Бодрийяр*. Система речей. – М., 1999.
6. *Бодрийяр Жан*. Общество потребления. Его мифы и структуры. – М., 2006.